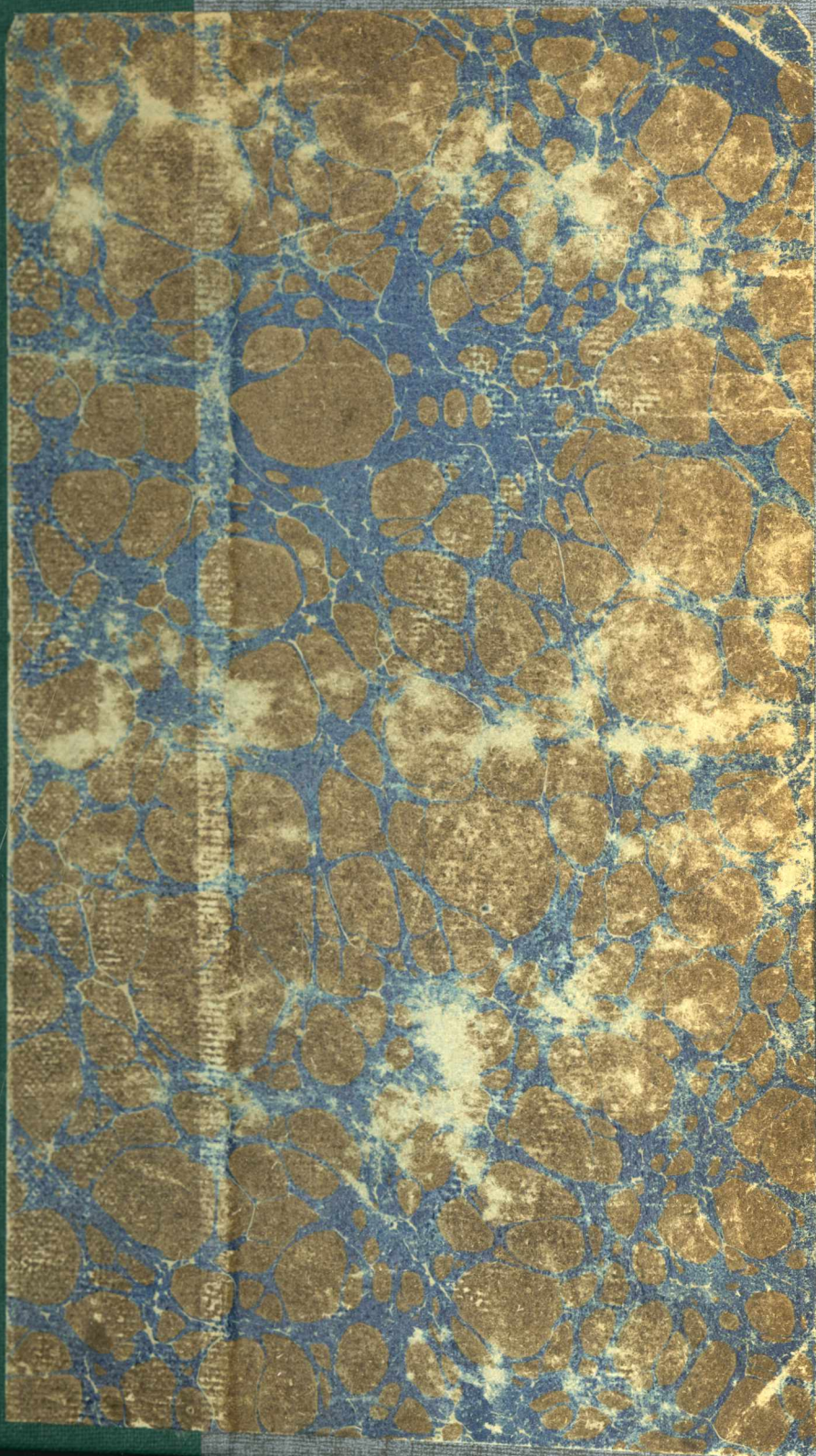

Politikai
röpiratok.

119.

119

1033

A

MAGYAR GAZDÁK

Székesfehérváron 1879. évi június 3—5. napjain

TARTOTT

II. ORSZÁGOS ÉRTEKEZLETÉN

TÁRGYALT

HATODIK KÉRDÉS:

»Fejérmegye földrajzi, mezőgazdasági és statisztikai viszonyai.«

Bevezeti:

✓ KISS LÁSZLÓ.

19.

BUDAPEST, 1879.

WEISZMANN TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA.

(Ferencz-József-tér 8. sz.)

MAGAZINE OF THE

AMERICAN ANTI-QUARIAN SOCIETY

OF THE CITY OF BOSTON

EDITED BY

JOHN W. COOPER

1851

Published by the American Anti-Quarian Society, No. 100, Broadway, New York.

Azon körülményből, hogy az országos gazda-kongresszus Fehérmegyében Fehérvárott tartatik, természetesen fogja találni a tisztelt közönség felolvasó kiindulási pontját s egyik indokát, hogy azon megyét — az országnak mezőgazdaságilag igen érdekes s tanulságos, talán legérdekesebb és legtanulságosabb részét, mely egy fényesen sikerült országos kiállítás alatt régi babéraitak egy részét felfrissíti — ismertetni s mezőgazdasága sokoldalú, nagyrésztben uttörő alkotásait méltán igyekszik; s bár a rendezőség drákói szigora csak félórai időt enged ily fontos s erősebb vállakra méltó feladatnak, mégis kénytelen vagyok azt előlről kezdeni, t. i. egy rövid földrajzi áttekintésen, előre is bocsánatot kérve azoktól, kik iskolai tanulmányaikból azt, e megyét illetőleg is emlékekben tartották, de meg van írva a statisztikusok könyvében, hogy sem országot, sem népét, tehát ezen szép kis országrészt sem ítélni meg kellően, ha földrajzi helyzetét nem ismerjük, mert nagy befolyással bír a földtermőségére, a népesség fentartására s így foglalkozása s jellemére is.

A magyar birodalom fogalmát szent István koronájának tartományai határolják, mégis midőn e megye viszonyait az országos viszonyokkal hasonlítom össze, csupán a szűkebb Magyarországot kívánom értetni, mert Erdély, Horvátország, vagy a határvidék őstermelési jelenségekben annyira különbözik az anyaországtól, hogy az összehasonlított adatok kellő tájékozást nem adnának; ezeket előre bocsájtva s a hallgatóktól engedélyt kérve, hogy részben a régi mértéket, — különösen a törvényhozás által el sem is rendelt hektár helyett az itt divó 1200 □ öles

holdat használhassam, áttérek Fehérmegye földrajzi helyzetére, mely északról nagyrészen Komárom-, kistrészen Pest-, keletről Pest-, délről Tolna-, nyugatról Veszprémmegyétől határoltatik s 72 □ mtf. területével nagyságra az oászág 23-ik — közel 200,000 lakosaival népességre a 27-ik — viszonylagos népességre csak 35-ik megyéje.

A megye alsó nagyobb része róna, — felsőbb kisebb része pedig erdős hegyekkel van elborítva s ámbár őserdői, mint Mármarosnak és Biharnak nincsenek, mégis 90,000 hold jókarban tartott erdősége van, mi az összes területnek 90°/₁₀₀-a.

Hegysége az ország ismertebb hegységeihez tartozik — többes számmal élek, mert igen csalatkoznék, ki például a budakanizsai vonalon utazva, a belátható s összefüggő hegycsoportokat összetartozóknak is gondolná, mert a három önálló hegységre s egy kisebb önálló hegycsoportra oszlik, melyek egymástól nemcsak völgyeik által választatnak, de alakulásuk, alkatrészők, sőt részben növényzetük által is különböznek.

A főhegységek: Pilis, Vértes és Bakony.

A Pilis a megye északkeleti részén Pestmegyéből jön be, egész a váli-völgyig terjed, a sóskuti kőbánya, melyből a főváros építkezik, ezen hegy bányászati kincse.

A Vértes Esztergomból jön a megyébe, a Baroki horpály és váli-völgy választja Pilistől, tiz község határát foglalja el s délre a lovasberényi síkságig, nyugotra a fehérvár-ujszőnyi vasut-völgyig, illetőleg a Gaja-völgyig terjed, legmagasabb pontja a Csóka, 500 méter magas; ezen hegységekben kőszénnyomok találhatók, állitólágos márványrétegei még feldolgozásra nem jöttek s így a bányászati használhatóság csak a mészkö és épületkőig terjed.

A Bakony Veszprémmegyéből jön be s az észak-nyugati részen 8 község határában terjed el.

Ezen hegyeken kívül önálló kisebb hegy, vagy inkább hegycsoport a velencei, mely a hasonnevü tó északi oldalán emelkedik és Sukoró, Pázmánd, Pákozdi, Nadap községek körül a fehérvári szőlőkig terjed s ha nem is nagyságánál, de gránit- és trachit-közeteinél fogva figyelemre és kiaknázásra méltó. Van ezenkívül még egy kisebb hegy, az ugynevezett »Sárhegy« Batytyán, Polgárdi, Ladány és Sz.-Mihály közt, melyet sokan a ve-

lenczei hegy szakadékanak tartanak, miután attól csak a Sár-völgy választja, de jegőczős mészkő-tartalma eltérő képződésre mutat. A Dunapartján s Alsó-Fehérmegye közepén áthuzódó magaslatot és fensikot már csak dombok és halmok alkotják.

Ezen hegységek erdő- és szőlővel beültetvék, terméketlen, kopár részök igen csekély s északi részen fedvén a megyét a pozsony-kárpáti légáramlatoktól, mely a Csalóközön keresztül akadályt nem talál, — az éghajlatra kedvező befolyással vannak.

Ásvány-források találhatók Moha, Bodaik és Alapon, a két utóbbi megyeileg látogatott fürdőhely.

A Duna 9 mtf. hosszúságban mossa a megye 8 községének határát s választja Pestmegye Solti részétől, négy gőzhajó-állomás 120 dunai malom s tizezer mázsára tehető halászat és gyümölcsösökkel megrakott szigetek azon előnyök, melyeket a Duna szomszédsága nyújt.

Nevezetesebb folyó még a Gaja és Sár, ez utóbbi Veszprém-megyében a Kékerü tóból ered, Ladánynál jön a megyébe, 21 község határát mosván, miután 40 malomkereket hajt, melyek 200,000 mázsa gabona őrlésére képesítvék. Egresnél a Sióba ömlik. A Sárviz egész hosszában és legalább is egy $\frac{1}{2}$ mtf. szélességben elterülő mocsárjainak leszárítására 1811—25-ig »nádorcsatorna« név alatt egy külön csatorna ásott, melynek vize rétöntözésre s kisebb szállítmányu hajózásra használtatik.

A velencei tó, mely Fehérmegye közepén fekszik, vízi-vadokban bővelkedő víztükrével és jövedelmező nádasaival egy □ mtf. területet foglal el.

A termő-talaj vagy homokos agyag, vagy agyagos homok, az agyag kötöttsége mindenütt van annyira lazítva a márga által, hogy művelése nagy nehézségekbe nem ütközik, — viszont a tulnyomó homokos talajban is van mindenütt egy kis kötöttség, hogy futóhomokot jelentékeny területen nem találhatni, a homoktalaj leginkább a megye alsó részén, a Sárviztől keletre vonuló dombos vidéken van, mely vidék a juhtenyésztésnek kiválóan kedvező. A termőréteg mély, de a televény-tartalom nem bő, ez okból nem fogadhatja el Fehérmegye azon hizelgő megjelölését, hogy kis Bánátnak neveztessek, mert középtermésű sikereit a nagy befektetés, jó művelés és a visszatérítés elve gyakorlati alkalmazásnak s néha a kedvező éghajlatnak köszönheti, nem

pedig termőföldje őserejének. Általában talaja legnagyobb részben szétmállási s csak kis részben áradmányi talaj; legtermékenyebb része a megyének a váli-völgy, a Dunamellék és a Sárhegy déli vidéke, legroszabb pedig a Sárviz melléke, a már fentebb említett lecsapolt terület, melynek tőzeges, csigás, minden kötöttséget és ásványrészeket nélkülöző talaja csak legelőnek, vagy harmadrendű rétnek használható.

A megye 105 községéből a termő-réteg 50 községben agyagos, 55 községben homokos, — ezek közül 27 községben a termő-rétegben több-kevesebb mennyiségben kagylós mészkő is fordul elő.

Az éghajlat és időjárás kedvező a tenyészetre, — melyhez azonban az idei tavaszt nem számítom; — jellege inkább száraz, de itt is jelezhető a különbség, mely a matematikai s physikai éghajlat közt létezik; az időjárás hirtelen változik átmenet nélkül és az alsó-fehérmegyei pusztában létrehozott nagymérvű faültetések a szél szabad járása ellen nemcsak hasznosak, de szükséges védelmet nyújtanak.

A termő-talaj ugyszólván községenként változik s mivel a hasonló, vagy egyenlő talajok nem egymás mellett, hanem szórványosan fordulnak elő, a megyét földtanilag csoportosítani nem lehet. inkább annak hegyes, dombos és róna jellegét lehet figyelembe venni s ezen képződéshez képest a főtermények után fa-, bor- és gabonatermelő vidékre felosztani.

A fatermelő erdős vidék a megye felső északi részét foglalja el mintegy 12 □ mtf. területben és a megye erdőségének 80%-a azon 20 községben van, mely e vidékhez számítható, itt főtermény a fa, második a bor és az őstermelésnek 3-ik tényezője a gabona; ezen jellemzés azonban nem zárja ki, hogy a móri, csókai és isztiméri legjobb vagy legerősebb borok termelése ezen vidék keretébe esik és hogy gabonatermelésben minőségre épen nem, mennyiségre pedig távolról sem oly szegény, mint tán a felső megyék sovány vidéke.

A bortermelő vidék a megye közepét foglalja el, 18 mtf. terület és 40 község számítható ezen vidékhez, mely a szőlőt 20,000 holdon miveli s kedvelt asztali borokat állít elő, minő a tétényi, diósdí, váli, velencei, zámolyi, fehérvári, iszkai, urhidai, bocsánatot kérek, ha — ismerve a megye lakosságának elősze-

retetét borai iránt — még valamely jeles bort kihagytam volna, tudom minő kényes ezen vidék borait bírálgatni s nagy hálával viseltetem a végrehajtó bizottság iránt, hogy nem a borászati juryba választott be, ez a legnehezebb szerep az országos kiállítás jury-tagjainak és sietek is e tárgytól tovább haladni s egy félénk tekintettel Fehérvár szőlőhegyei felé, még csak annyit jegyzek meg, hogy Fehérmegye a szőlővel beültetett területre a 10-ik, a bortermés mennyiségére pedig 12-ik megyéje az országnak és bár a borvidék jellege a megyei bortermelésre viszonyítva ezen vidékre helyesen illeszthető, de azért itt a gabonatermesztés már igen nevezetes és nagymérvű, ellenben faszükségletét már fedezni nem bírja, a megyei erdőségnek csak 14%-a levén ezen vidéken.

A megye-róna alsó része — a buda-kanizsai vasutvonalon alul — mintegy 42 □ mtf. terület s 42 község, képezi Fehérmegye gabnatermelő vidékét, mely a bornak csak a dunamelléki magaslatokon enged említésre méltó tért, bár szőlőkertek, 5 pusztai község kivételével, mindenütt vannak, erdeje pedig a megye erdőségének alig 6°-a, bár a fáültetés a nagybirtokosok gazdaságain legnagyobb mérvű az országban. Ez azon vidék, mely a borvidékkel egyetemben a híres fehérmegyei búzát termeli s mely urilakokkal, diszkertekkel, gazdasági épületekkel, gyönyörű fásorokkal s nagy állat-állománynyal felszerelve a jövő képeit nyújtja a nagy alföldnek s melyet Békés- és Csongrádmegye egyrésze már oly szerencsével utánzott.

Fehérmegye egész területe 960,000 hold, s ezt bírja 21,276 birtokos, és pedig 20,400 kisbirtokos bírja a terület 25°-át, esik egyre átlagul 12 hold, — 750 középbirtokos 50—1000 holdig bírja a terület 13°-át, esik egyre átlagul 160 hold — 126 ezer holdon felüli nagybirtokos pedig bírja a terület 62°-át, esik egyre átlagul 4760 hold; ebből látható, hogy a kisbirtok igen el van darabolva, a középbirtok pedig csekély, ellenben a nagybirtok legnevezetesebb az országban s mert a nagybirtokosok többnyire itt laknak a megyében s szenvedélylyel s szakismerettel kezelik gazdaságaikat, határozottan nekik tulajdonítható a fehérmegyei gazdaságok felvirágzása, mert a középbirtokos és kisbirtokos erényeivel és hibáival itt is ugyanaz, a mi a magyar gazda az ország többi részében.

Ha Fehérmegye területét elosztjuk a 105 község között, esik egy község határára átlagul 9140 hold, a mi igen nagy területű település az országos átlaghoz képest, mert Magyarország 10,200 községében 51 millió hold terület mellett az átlag csak 5000 hold.

Egyébiránt Fehérmegyében van 1 királyi város, 17 mezőváros, 72 falu, 15 pusztai község s ezekben 281 puszta és majorság, a mezőgazdasági telep tehát összesen 386.

Mívelési ágak szerint van :

560,600 hold szántóföld

80,000 » rét

140,000 » legelő

90,000 » erdő

27,000 » szőlő

8,000 » kert és 55,000 h. különféle terület.

A nélkül, hogy a t. hallgató közönséget számokkal fásztani akarnám, még meg kell jegyezmem, hogy a szántóföld az összes terület 60%-át teszi, tetemesen felülmulva az országos átlagot, mely csak 40% és jóllehet Fehérmegye nagyságra a 23-ik megye, mégis csak 8 megyének van több szántóföldje mint Fehérnek, a mi a földmivelés nagymérvű üzemének bizonyítéka.

A főtermény Fehérmegyében a buza, melylyel évenként elveti szántóföldjeinek 26%-át, rozsossal pedig 7%-át, vet tehát összesen 33% öszit, a mire bizonyára nem lehet a tultermelés vádját emelni, midőn Csanád 79, Csongrád 77, Békés 64, Torontál 56, sőt még nem alföldi, vagy bánáti megyék, mint Borsod 43, Abauj 42 — és a szomszédos Komárom 45, Veszprém 44% öszit vet, — igaz, hogy a bánáti megyékben az őserő még ez idő szerint pótolja a termőföld veszteségét, de a felső megyékben, ugy Komárom és Veszprémben a jelzett % már tultermelés akkor is, ha tekintetbe vesszük azt, hogy nagyobb kiterjedésű rétjeik vannak s így a takarmányt nem kell szántóföldön természetni.

Fehérmegye évenként már fél millió hektoliter öszit termel, s ha a fogyasztást fejenként 3, a vetőmagot holdanként 1 hektoliterre számítjuk, $\frac{2}{4}$ része belfogyasztásra szükséges, s csak $\frac{2}{4}$ része adható el, a mi egyébiránt néhány millió értéket, s a kivitelnek 8%-át képezi és talán a szükséglet fejenként 3 hektoliterrel magasan is van számítva, mert a népességben a kis

gyermek is bennfoglaltatnak s a kenyérpótlás árpával, vagy kukoriczával — bir és Fehérmegyében gyéren fordul elő, szinte tekintetbe veendő; ezen adatok annak tájékozására szolgálnak, mennyi az a buza, mely a bürzén fehérmegyei czim alatt jegyeztetik — mely nem oly nagymérvű, mint azt mások hiszik s mi óhajtanók s úgy leszünk vele, mint bizonyos borokkal, melyeket a szomszédság ugyanazon czim alatt árul; — egyébiránt ha sikerül nekik olyan buzát termelni, jogosan tehetik.

A tavasziakból a nagy lóállomány végett a zab nagyobb mérvben termeltetik, mint az árpa, ez utóbbi minőségre nem is oly nevezetes és keresett, mint a szomszéd megyék árpája; egészen indokolt és szükséges volt azon megváltoztatás, mely az utóbbi években általánossá lett s úgy látszik a chevalier-árpa, ha megküzd az éghajlati akadályokkal, ki fogja magának vivni az általános elfogadtatást, bár mindig hátránya leendő, hogy érése egy időre esik a buzáéval, pedig Fehérmegyében a juliusi hőség mellett csak 6—8 nap a buzaaratás ideje s akkor a gazdának másra gondolni sem lehet; serfőzésre alkalmas árpa leginkább a dunamelléki birtokokon terem.

Figyelemre méltó Fehérmegyében a repezetermesztés, — és az utóbbi évtizedben nagy mérvet öltött a kukoricza házilag termesztése, különösen a kanadai és cinquantino, mely jó kezelés mellett oly kitünő minőségű, s már is oly kereskedelmi elismerésre tett szert, hogy az ugyis egyoldalú szalmás gabnatermesztés mellett — a kézi erőt pótló czélszerű gépek igénybevételeivel — termesztését eléggé nem ajánlhatni.

Felesleges volna egyenként előszámlálni azon növényeket, melyek szemre és takarmányra természetnek, azonos az az ország nagyobb része termelvényeivel, s így mindenki előtt ismeretes, de nem lehet említés nélkül hagyni azt, hogy a luczerna-termesztés a kisbirtokosok közt is általánosságban el van terjedve, a nagybirtokosok pedig emellett a baltaczimet is nagy mérvben termesztik, különösen az aszályos évek óta, a midőn gyengébb talajban s kedvezőtlenebb időjárás mellett sem csalta meg a gazda számítását.

A mesterséges takarmány-termesztés mérvére általánosan megjegyezhető, hogy annak területi aránya legmagasabb, illetőleg első az országban, de alig is lehetne az másképp, hol a juh-

tenyésztés, különösen a finom gyapjas juhtenyésztés oly nagy terjedelemben s oly sikerrel üzetik, s e pontnál lévén, szóljunk most a megye állattenyésztéséről.

Fehérmegye a juhtenyésztésnek hazája, s az uradalmak annak fejlesztésére s nemesítésére tetemes áldozatot hoztak, melyeket felolvasásunk végén tüzetesebben részletezünk; a juhok létszáma megközelíti a 600,000-et, melynek $\frac{1}{4}$ közönséges, $\frac{3}{4}$ merino; a gyapjutermelés 14,000 bécsi mázsára számíttatik; ha a juhlétszámot az országos átlaggal összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy Magyarországon egy mértföldre esik 3200 db. juh. Fehérmegyében 8000 db. s így több mint mégegyszer annyi, s nem csak a mennyiségre, vagy a gyapju-árakra; de a gyapjutermelés mennyiségére is minden megyéjét az országnak messze felülmulja, sőt Európa legjuhgazdagabb államát, Angliát is leveri, hol egy mértföldre csak 4500 db. juh esik, — de nem így van ez a szarvasmarhánál, hol $31\frac{1}{100}$ -al marad el Fehérmegye az országos átlagtól s Erdély, Horvátország, sőt míg a határidők is lévén, amennyiben ott 764 — pedig csak 700 szarvasmarha esik egy mértföldre — pedig ennek is nevezetes része nem beltenyésztés, amennyiben az igáserő vagy készen, vagy növendékben más vidéken vásároltatik. A szarvasmarha-tenyésztésnek a Duna mellett és a sármelléki részen minden élet feltételei léteznek, kívánatos, hogy ez nagyobb mérvben üzessék.

A lótenyésztés már sokkal kedvezőbb viszonyoknak örvend, ebben ugyan mennyiségre Torontál, Csanád- és Békésmegyék excellálnak, de Fehérmegye sincs messze, az országos átlagot pedig meghaladja, amennyiben Magyarországon ezer lakosra 146 ló — Fehérmegyében pedig ezer lakosra 155 ló esik, — itt lévén a legtöbb s legnagyobb magán-ménes az országban, nemezebb s értékezebb lovak tekintetében bíráló.

Már most ha a sertést, apróbb háziállatokat tekintetbe vesszük, s az összes állat-állományt a szokásos gyakorlat szerint szarvasmarhára átszámítjuk, Fehérmegyében 160,000 nagy állat találtatik, ennek trágyatermelő képessége 100 mázsa termelési és 300 mázsa holdankénti felhasználást véve, évenként állati trágyáival javítható 54,000 hold szántó föld, a mi a szántó földnek $9\frac{1}{100}$ -a. — Fehérmegye sem nélkülözheti tehát a mesterséges trágya beszerzését és az ugar bizonyos fokú használatát.

A népességet illetőleg Magyarorszáiban egy mértföldre 2682 lélek esik, Fehérmegyében eddig csak 2717, tehát nem éri el az országos átlagot, s nagyot különbözik pl. Györmegyétől, hol egy □ mértföldre 4212 lakos számított, melynek különben legnagyobb viszonylagos népessége van az országban — de a népesség eloszlása is egyetlen a megyében, a borvidéken egy mértföldre 5300, a favidéken 2660, a gabonavidéken pedig csak 1840 lélek esik, innét van azon körülmény, hogy más megye s más vidék népessége jön el kaszálási aratási munkára, ez utóbbiért a termés tizedrészét viszi magával.

A népesség 11%-a Fehérvárott lakik, mely népességre az ország 18-ik városa, s erősen versenyeznek vele Békés, Szarvas és Czegléd, melyeknek csak pár száz lakó kell, hogy Fehérvárt elérjék, — a legközelebbi népszámlálás ki fogja deríteni, melyik város nepsedetett az utóbbi tíz év alatt.

Ha nemzetgazdászati szempotból vesszük bírálat alá Fehérmegye három vidékének népességét, úgy találjuk, hogy a borvidék, mely gabonát is feleslegben természet s fával, kővel, talán szénnel is bírván, nagy népességgel, három vaspályavonal által érintve, közel az ország központjához, iparvállalatokra leginkább alkalmas, — míg Fehérmegye alsó része sok időre csupán gabonatermelés és állattenyésztésre lesz utalva.

A népesség 30%-a őstermeléssel foglalkozik. 7%-a pedig pór és kereskedéssel; — magában Fehérvárban pedig 17%-a iparos és 20-ik a sorrendben az iparos-városok közt.

Mielőtt a népesség ismertetését elhagynók, nem mulaszthatom el felemlíteni az őstermelés egyik nevezetes tényezőjét, az urodalmi cselédséget, mely e megyében egy különálló osztályt képez, nehezen vegyük, munkabíró, ügyes, gyermekkorától szakmájában növekedik, ösatyja is urodalmi szolgálatban volt, vagy mint mondani béres, hivatalt viselt s valószínűleg unokája is ott fog lenni — ezen osztálynak köszönheti Fehérmegye gabonavidéke, hogy gyér népessége mellett a belterjes gazdálkodáshoz közeledik, mert ezen osztály munkája, ügyessége felér más munkás kétszeres számával, s ha e megye jeles gazdatiszti osztályának egyéb érdeme nem volna is, minthogy ezen osztályt neveli és fenntartja, már evvel is nagy tényezővel járult a mezőgazdaság fejlődéséhez.

A gazdasági gépek szintén nagy mérvben járulnak a népesség pótlásához, — 100 db. gőzerejű cséplőgép van a megyében s 400 lőerejű, de ez még nem elég a termés elcsépléséhez, a kisbirtokosok azt a bor- és gabonavidéken lovakkal — a favidéken kézicséppel eszközlik, — vetőgép van 500, de ez sem elég, az összes vetés eszközléséhez kellene legalább 900 db. — a kisbirtokos és a középbirtokos tetemes része kézzel vet — az ekék számát 20,000-re teszik, melynek $\frac{1}{5}$ része vaseke — arató és kaszáló-gép még alig van 80 db. a megyében, igaz, hogy ez még nem is oly tökéletes, mint a cséplő vagy vető.

Igen sok gazdasági munka szakmányban történik s a kevés gabona összerakását sehol nem értik úgy az országban mint Fehérmegyében.

Az urodalmi birtokok épületekkel kellően fel vannak szerelve, de kár, hogy a gazdasági építkezés nem egyöntetű, nem rendszeres, ugyanazon majorban is különféle rendszeres épített épületeket látni — az építkezés egyébiránt izléssel és tartósságra történik.

Fehérmegyé mezőgazdasági fejlődését minden stadiumán keresztül figyelemmel kísérni s leírni, egy terjedelmes munkának adna hálás tárgyat, mert minden nevezetesebb gazdaságának, juhászatának története van, mely a szakemberre tanulságos és érdekes, de itt csak rövid vázlatát lehet adni azon egész országra kiható miveletnek, mely a század kezdetén Fehérmegyéből árasztá szét sugárait s időnként újabb eszmékkel s tapasztalatokkal gazdagodva, hazánk mezőgazdasági fejlődését vezette.

A mult század gazdálkodása Fehérmegyében is az volt, mi az ország több részeiben t. i. igen kezdetleges s csupán az életfentartási termelvényekre szorítkozott; a földnek értéke oly csekély volt, hogy egy nevezetes urodalmat, mely ma egyike a legszebb, legjövedelmezőbb birtokoknak, melynek repczetermesztési szerencséje példabeszédes, tehát földjének jónak kell lenni — holdankint 10 krért vette meg 1700-ban azon főúri család, mely ma is tulajdonosa, de még száz évvel később is a rácz-szt.-péteri puszta, melynek területe 3000 hold, 40 váltóforintért volt haszonbérbe adva — a bérletek különben nem is gazdálkodásra, hanem a juh-tenyésztés céljából adattak ki azon birkás családoknak, kik a század vége felé értelmes elbánásuk által a gyapjutermelésnek némi lendületet adtak, és az ár 15--20% emelkedését eszközölték.

Az 1795-ik év volt fordulópontja a mezőgazdaságnak Fehérmegyében, midőn br. Lilien bérbevette gróf Szapáritól az ercsii urodalmat s 30 évi munkálkodása alatt lángesze, alapos tanulmánya s rendkívüli erélyével megveté alapját a gazdaság szebb jövőjének. Ő vitte véghez az első jószágrendezést Magyarországon, melyet mintául választott minden haladó gazda, miután benne a mezőgazdaság minden ágazatát, minden útját kijelelve látta, s épen intézményei sokoldalúságának köszönheti, hogy hatása országos volt; ő hozta létre az első urbéri birtokelkülönzést — az első váltógazdaságot — ő hozta be a megyébe a repce-, luczerna-, burgonya-, és napraforgó-termelést, — állított olaj-, pálinka- és liquer-gyárat és serfőzdét, — megkísérlette a gabona sorbavetését — s volt már 1802-ben egy tisztítószerkezettel ellátott cséplőgépe, — felszerelt 7 gazdaságot lak-, termény- és állatállományi épületekkel, — vasekék s czélszerű gazdasági eszközök által megveté alapját a miveletnek és a szakmáymunka igénybevételével lehetővé tette a gyér népesség mellett a gazdaságok kezelését, e mellett a szakmány-munkáért eső nagyobb jutalék a néppel is megkedveltette a földmivelést.

Az ercsii sikerek buzdító példák voltak az egész országra, de különösen a fehérmegyei nagybirtokosoknak, kik egymásután szedték vissza birtokaikat a birkás bérlőktől, építettek, rendeztek s megkedvelték a gazdálkodást, melynek Fehérmegye virágzását köszönheti.

Az ercsii átalakulás után második volt a megyében Martonvásár, melynek tulajdonosa Liliennel barátságban levén, annak utnutatása mellett csakhamar virágzóvá emelte ezen kisebb terjedelmű birtokot s főfigyelme a juhászatra irányulván, 1820 körül a martonvásári juhászata volt az első a megyében.

Harmadik nagyfontosságú mezőgazdasági intézmény volt az alcsuthi urodalom rendezése, melynek fenséges tulajdonosa szintén Lilien tanácsaival élt s 1825-ben rendezte az acsai gazdaságot, utána következő években pedig 8 más gazdaságot, felszerelte ménessel, juhászattal s a Münshali tehenészettel, mely az időben olyannak tartatott, mely a tejelési és hizási kitünőség mellett még igára is alkalmazható. Alcsuth csakhamar vetélytársa lőn Eresinek, sőt faültetéseiben felül is multa azt s az egész országban a legjobban felszerelt urodalomnak tartatott.

Ezután már általános lett a mezőgazdasági mozgalom a megyében. A váltógazdaságok behozatala, a mesterséges takarmány termelése s különösen a juhászatok nemesítése az akkor egyedül uralkodó nagy finomsági irányban majd minden nagyobb birtokon megkezdett 1820 és 30 közt rendezettek a váli, a régi Kálozi (az új Káloziról majd annak idején külön szólunk) és csillagmajori birtokok, különös figyelemre méltó volt ezek közül a csillagmajori és jakabszállási rendezés, mely mostoha talajon, természetes rétek nélkül, csekély befektetési tőkével varázsoltatott a legjövendmezőbb gazdasággá. Horhy Mihály előbb főtitst, később bérlő 38 évig működött itt az egész ország tanulságaira s megoldá azon feladatot, hogy legelők s rétek nélkül 4500 holdon fenntartott 5000 drbra menő juh-alkotmányt, — ő hozta gyakorlatba a kukoricza majorsági termelését s az angol gépek behozatala és elterjedése hazánkban az ő példájának s közvetítésének köszönhető.

A régi kálozi urodalom felosztása s rendezése szintén figyelemre méltó mozzanat volt, mely egészen Ercsi mintára alakított és a gazdasági iparvállalatokkal, nevezetesen szesz- és czukorgyárral kötött össze, a gyárak azonban nem sokáig tarthatták fel magukat.

Ezen korszak elejére esik a Sárviz mocsárjainak lecsapolása s az előszállási urodalomban eszközölt herczegfalvai telepítés, mely egy 3 □ mtfnyi birtoktest munkáskézbeni hiányán segített, lehetővé tette, hogy ott is megkezdődjék a gazdasági reform, mely kezdetben lassabban halad ugyan, de később ügyes intéző kézre találván, ma 18 gazdasági major virágzik az egykori sivatagon. A munkások letelepítése kisebb mérvben több helyütt megkísértett s általában meglehetősen sikerrel.

A harminczas évek legnagyobb gazdasági reformja a lángi gróf Zichy birtokok rendezése volt, mely három nagy testben a megye legnagyobb nagybirtokát képezvén, imposans terjedelménél s az általános gyors keresztülvitelénél fogva nagy figyelmet keltett új gazdaságok alakítottak, a juhászatok nemesítése nagy áldozattal nemcsak kosok, de törzsanyák beszerzése által is eszközöltetett, — a régi magyar és spanyolvérű ménes angolvérrel vegyített és a faültetések oly mérvben eszközöltettek, hogy a fővenyi és vajtai erdő hasznót hajtó tanui ma is időszak helyes irányának. A lángi ménes egy időben mint legnagyobb

magán-ménes szerepelt a continensen — s a lángi urodalmak már a monarchia negyedik gyapjutermelői voltak azon időben, midőn a H. Eszterházy, B. Sina és gróf Károlyi György birtokai még együtt voltak.

A negyvenes években még általánosabb lett a mozgalom, Érd, Bicske, Pázmánd, Vereb, Agárd, Hantos, Polgárdi, Szent-Iván, Lovasberény, Cséri, Sárosd, Fehérmegye gazdasági fejlődésének történetében egy-egy tanulságos lapot képeznek.

Az ötvenes évek nagyszerű gazdasági átalakítása volt a szt.-mihályi, illetőleg az uj-kálozi urodalomé, mely ekkor kerülvén vissza egy hosszú idejű s nem előnyös bérletből, oly gyors léptekkel haladt a fejlődés útján. — berendezése, juhállományának nemesítése, gyönyörű faültetései, nagyszerű épületei oly sikerrel intéztettek, hogy csakhamar egyike lett a megye legszebb s legrendezettebb urodalmainak.

Végre a seregélyesi, zámolyi s ladányi urodalmak rendezése be lett fejezve s nem maradtak el a szerecsenyi, pettendi, kishantosi és szt.-lászlói birtokok sem, úgy több kisebb birtokok, melyek mindnyájan az okszerű haladás jelszavát irták zászlóikra.

Hogy a Lilien-féle elvek mennyire adtak életrevalót, bizonyítja azon körülmény, hogy mindazon birtokok, melyek ennek nyomán rendezettek, minden gazdasági válságot szerencsésen kiálltak s leszámítva azon kis ingadozást, mely annak idején itt is a folytonos termelés és később a mai szerényebb, de mindig igen hangzatos sokoldalú termelés modern eszméje, de phisikai akadályokba ütköző kivitele által okoztatott, mai napon is virágzásban és ugyanazon kezelésben maradtak.

Az állattenyésztés azonban nagy reformon ment keresztül s pedig mind a három főágában, t. i. juhok-, lovak- és szarvasmarhánál a juhok túlvitt beltenyésztése által előidézett hibák még jókor felismertettek, a lótenyésztésnél az állami anyag realis iránya kitudta elégíteni nemcsak a kisgazdák, de a ménesek lótenyésztéseit is; sajnós, hogy ott a magyar-faj marháról nem mondhatni, melylyel tenyésztése minden irányban hanyatlott, — azonban az állattenyésztési mozzanatok constatalása ép ez időben a jury feladata lévén, nem érzem magamat hivatva működésének eleje vágni, s megköszönve a közönség szives türelmét, bevégezem felolvasásomat.

DE BALLAGI GÉZA.

